UGC Care Listed Journal

मराठवाडा इतिहास परिषद,
औरंगाबाद
(रजि.नं. एफ ८४०/ दि. २६.०८.१९८३)

ISSN : 0976 - 5425

History Research Journal

इतिहास संशोधन पत्रिका

Issue. - XXVI November
अंक - सव्वीस 2021

कार्यकारी संपादक
डॉ. सोमनाथ रोडे

: संपादकीय मंडळ :

डॉ. जाकेर पठाण प्रा. विजय पांडे
डॉ. प्रभाकर मिरकड डॉ. बब्रुवान मोरे
डॉ. विनोद वोरगे डॉ. सुभाष बेंजलवार

या अंकात व्यक्त केलेली विचार-मते ही मराठवाडा इतिहास परिषद, औरंगाबाद अथवा संपादक किंवा संपादक मंडळ यांची अधिकृत मते नाहीत. त्यांच्याशी ते सहमत असतीलच असे नाही.

Scanned with OKEN Scanner

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	लेखक	पृष्ठांक	शीर्षक
	आधुनिक विभाग		
१.	प्रा. सोमनाथ व्यंकटी घाडगे	१८	विनायक दामोदर सावरकर यांचे विचार व कार्य
२.	श्री. सुरेश महादेव मांदळे	२४	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर आणि बौद्ध धम्म
३.	Shri. Abhitodhan Baburao Kamble	३२	Nation and Nationalism in Colonial Western India : Role of B.G. Tilak, 1881-1920
४.	डॉ. सदाशिव बाळकृष्ण दंदे	४१	निजाम मीर उस्मान अलीखानची हिंदूविषयक सकारात्मक भूमिका
५.	डॉ. सचिन उत्तमराव हंचाटे	४५	प्लासीची लढाई व ब्रिटिश सत्तेचे बीजारोपण : एक दृष्टिक्षेप
६.	डॉ. विजयकुमार बाबाराव गेकेवाड	५४	ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीची स्थापना : एक दृष्टिक्षेप
७.	श्री. गौतम व्यंकटी घाडगे	६२	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शैक्षणिक विचार आणि कार्य
८.	डॉ. एस. डी. सावंत	७२	महात्मा गांधी - डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विचारधारा (विशेष संदर्भ - पुणे करार)
९.	डॉ. सुलिसिस एकनाथ भालेराव	८१	ऐतिहासिक माणगाव परिषद आणि नाना रामचंद्र कांबळे (नाना मास्तर)
१०.	डॉ. आर. एस. पारवे	८६	अण्णा भाऊ साठे - फुले, आंबेडकरवादी समाजसुधारक
	गोषवारा		
१.	श्री. संदीप शिवाजीराव शिंदे	९४	महात्मा गांधीजींचे आर्थिक विचार
२.	डॉ. बाबासाहेब शेप	९६	लोकनेते गोपीनाथराव मुंडे यांची राजकीय कारकीर्द : एक अभ्यास

UGC Care Listed Journal : ISSN : 0976 - 5425

Scanned with OKEN Scanner

(६)

ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीची स्थापना : एक दृष्टिक्षेप

डॉ. विजयकुमार बाबाराव मेकेवाड
श्रीमती सुशीलादेवी देशमुख वरिष्ठ महाविद्यालय, लातुर

आधुनिक भारताचा अभ्यास करीत असताना ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीचा अभ्यास केल्याशिवाय आधुनिक भारताचा इतिहास पूर्ण होत नाही. आधुनिक भारताची सुरुवात म्हणजे ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीने स्थापन केलेली बंगाल प्रांतातील शासन व्यवस्था होय. या शासन व्यवस्थेच्या माध्यमातून या कंपनीने १७५७ पासून १८५७ पर्यंत म्हणजे १०० वर्षांच्या काळात केलेली शासन व्यवस्था आणि त्या शासन व्यवस्थेने भारतीय समाज, धर्म, व्यापार, व्यवसाय, अर्थव्यवस्था, ग्रामीण अर्थव्यवस्था, जमीन महसूल पद्धत, शेतीचे व्यापारीकरण, अनुद्योगीकरण, संयुक्त, कुटुंब पद्धतीचा झालेला ऱ्हास, शिक्षण व्यवस्था इत्यादी बाबतीत भारतात झालेले बदल यांचे आणि वाईट परिणाम या सर्वांचाच अभ्यास करण्यासाठी ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीच्या स्थापनेचा इतिहास अभ्यासणे तेवढेच गरजेचे आहे. ही एक व्यापारी कंपनी असून जास्तीत जास्त व्यापार करून अधिकाधिक नफा प्राप्त करणे या कंपनीचे ध्येय असले तरी त्याचबरोबर भारतात ख्रिश्चन धर्माचा प्रसार करणे, आपली संस्कृती रुजविणे, शिक्षण, शासन व्यवस्था, न्याय व्यवस्था निर्माण करणे आणि राजकीय वर्चस्व निर्माण करणे हे होते तसेच आपल्या देशातील औद्योगिकीकरणाचा विकास करणे, व्यापार वाढविणे आणि व्यापारात मक्तेदारी निर्माण करून राजकीय वर्चस्व निर्माण करणे होय. यासाठी त्यांनी सर्वतोपरी मार्गांचा, भल्या-बुऱ्या मार्गांचा अवलंब केला. ब्रिटिशांनी सुरुवातीच्या काळात व्यापाराच्या उद्देशाने भारतात पाऊल ठेवले. व्यापारावर हळूहळू त्यांनी साम्राज्य विस्ताराच्या दिशेने वाटचाल सुरू केली. कारण त्यासाठी भारतातील तत्कालीन परिस्थिती त्यांना अनुकूल होती. "व्यापारी म्हणून आले आणि राज्यकर्ते बनले" ही म्हण ब्रिटिशांपासूनच भारतात मोठ्या प्रमाणात रूढ झाली.

मोगल बादशहा जहांगीरच्या काळात ब्रिटिश व्यापारी भारतात आल्याच्या नोंदी [illegible] वाचावयास मिळतात; परंतु त्यापूर्वीसुद्धा भारताला भेट देणाऱ्या पहिल्या ब्रिटिश [illegible] इंग्लंडच्या इतिहासावर प्रकाश टाकणाऱ्या अगदी सुरुवातीच्या अँग्लो सॅक्सन इतिवृत्तात आहे. या माहितीच्या आधारे त्या वेळचा इंग्लंडचा राजा थोर आल्फ्रेड याने "सायमे" या ब्रिटिशाला भारताची यात्रा करण्यासाठी इ.स. ८८३ मध्ये भारताकडे पाठविले. त्याची भारत यात्रा यशस्वी ठरली. त्याने भारतभ्रमण करून विविध ठिकाणांना भेटी देऊन भारतातून जाताना त्याने आपल्यासोबत अनेक वस्तू इंग्लंडला घेऊन गेला. त्यात प्रामुख्याने मोती, किमती वस्तू, मसाल्याचे पदार्थ यांचा समावेश होता.[१] जेव्हा पोर्तुगीज खलाशी वास्को-द-गामा याने हिंदुस्थानात येण्याचा सागरी मार्ग शोधून काढला तेव्हा संपूर्ण युरोपातील लोकांची अभिलाषा वाढीस लागली. पूर्वेकडील देशात मसाल्याचे उत्पन्न मोठ्या प्रमाणावर घेतले जाते आणि त्याची गरज युरोपियन राष्ट्रांना अधिक होती. मसाल्याच्या व्यापारातून मिळणाऱ्या नफ्याचे प्रमाण जास्त आहे. व्यापारातून आपली सत्ता प्रस्थापित करता येऊ शकते याचे गणित युरोपियन राष्ट्रे मांडू लागली. यामध्ये सर्वात पुढे इंग्लंड होते. भारताचा शोध लागला असे निवेदन रॉबर्ट थॉर्न या ब्रिस्टलचा महापौर असलेल्या व्यापाऱ्याने इंग्लंडचा राजा आठवा हेन्री याला दिले. या निवेदनात असा उल्लेख होता की, आपण आपले सर्व लक्ष त्या दिशेला केंद्रित करावे. स्पेनिश व पोर्तुगीज आपल्या प्रयत्नात अडचणी निर्माण करीत असतील तर तेथे अशा काही जागा आहेत की त्याचा उपयोग होऊ शकतो.

थॉमस स्टीफन :

इंग्लंडमधील सॉल्सबरी येथे इ. स. १५४९ मध्ये जन्मलेल्या थॉमस स्टीफनचे वडील व्यापारी होते. आपल्या मुलाने आपल्याला व्यापारात मदत करावी, असे त्यांना वाटत होते परंतु स्टीफनला शिक्षणाची आवड असल्याने त्याने व्यापाराकडे लक्ष दिले नाही. ऑक्सफर्डच्या न्यू कॉलेजमध्ये शिक्षण पूर्ण केले. शिक्षण घेत असताना त्याची प्रोटेस्टंट आणि कॅथॉलिक पंथांच्या धार्मिक संघर्षांच्या काळात कॅथॉलिक पंथाकडून काम करणाऱ्या थॉमस पाऊंड या विद्वानाशी भेट झाली. त्याच्यासोबत स्टीफनलाही शिक्षा झाली. तेव्हा कारागृहातून स्टीफन रोमला पळून गेला. त्या ठिकाणी त्याने सोसायटी ऑफ जीझस म्हणजेच जेसुइट पंथात प्रवेश केला. या पंथाचे वर्चस्व पोर्तुगाल या देशात मोठ्या प्रमाणावर असल्याने तो लिस्बन या ठिकाणी आला. पोर्तुगाल लोक भारतात ख्रिश्चन धर्माचा प्रसार करण्यासाठी प्रयत्न करीत आहेत हे त्याच्या लक्षात आले, त्यामुळे तो लिस्बन सोडून इ.स. १५७९ मध्ये गोवा या ठिकाणी आला.[२]

स्टीफन याने आपले आयुष्य भारतातच घालविले. आपल्या वडिलांना पत्रे लिहून स्टीफनने भारताच्या त्या वेळेच्या परिस्थितीचे वर्णन केले आहे. मार्गो या ठिकाणी

असताना तो लिहितो की, "या ठिकाणी बहुतेक लोक हिंदू आहेत. ते शूर आहेतच पण पोर्तुगीजद्वेष्टे असल्याने धर्मप्रसार करण्याच्या कार्यात अडथळा निर्माण करण्याचा धोका जास्त आहे."

स्टीफनने संस्कृत, मराठी, कोंकणी या भाषा अवगत केल्या. स्टीफन याने कोंकणी मिश्रित भाषेत पण रोमन लिपीत बायबलच्या आधारावर ख्रिश्चन पुराण नावाचा ओवीबद्ध ग्रंथ लिहिला. त्याचबरोबर गोमांतकी-कोंकणी या भाषेचे व्याकरणही पोर्तुगीज भाषेत लिहिले. हेच हिंदुस्थानातील भाषेचे पाश्चिमात्यांनी लिहिलेले पहिले व्याकरण होय.'

राल्फ फिच :

हा ब्रिटिश व्यक्ती गोव्यामध्ये आला तेव्हा पोर्तुगीज लोकांनी त्याला कैद केले. ही गोष्ट जेव्हा स्टीफनला कळाली तेव्हा त्याने पोहोचल्यावर ही सर्व माहिती [illegible] इंग्लंडला कळविली. इ. स. १५८३ मध्ये खुष्कीच्या मार्गाने भूमध्य समुद्रातून आशियाच्या पश्चिम किनाऱ्यावर उतरला. त्याच्याजवळ पूर्वेकडील राजांना देण्यासाठी काही पत्रे राणी एलिझाबेथने दिली होती. स्टीफनने त्याला पोर्तुगीजांच्या कैदेतून सोडविले. त्यानंतर तो आग्रा येथे आला. मोगलसम्राट अकबराची भेट घेतली. त्याने भारतातील अनेक स्थळांना भेटी देऊन तो गोव्याहून इंग्लंडला परतला.

टेरी :

युरोपीय प्रवाशांनी भारतासंदर्भात लिहिलेली बरीचशी माहिती आपल्याला त्या काळाबद्दल वास्तव ज्ञान प्राप्त करून देते. [illegible] पाश्चात्य प्रवासी भारत [illegible] पर्यटनास आले व त्यांनी आपल्या भाषेतून प्रवासवर्णने लिहिली. [illegible] सर टॉमस रोच्या एलिझाबेथसोबत इ. स. १६१५ ते १६१८ या काळात भारतात होता. [illegible] अनेक भोजनाचे पदार्थ अत्यंत स्वस्त व विपुल प्रमाणात आहेत हे पाहून त्याला [illegible] आश्चर्य वाटले. तो लिहितो की, हिंदुस्थानात गहू, तांदूळ, दूसर सर्व प्रकारचे धान्य [illegible] पुरेसे आहे आणि ते फार स्वस्त मिळतात.' भारत [illegible] [illegible] स्पष्ट होते. त्याचबरोबर विदेशात सोने, चांदी, पैसा [illegible]

इ. स. १५८१ मध्ये [illegible] [illegible] [illegible] नवीन शोध करण्याच्या पद्धतीत [illegible] गुप्त माहिती देण्याची प्रथा होती. [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

...झाला. यापूर्वी ज्या दोन राष्ट्रांनी व्यापारात विकास केला त्याच्या पद्धती वेगळ्या होत्या. पोर्तुगिजांचा व्यापार हा सर्व सरकारच्या ताब्यात होता तर डच लोकांची सर्व सत्ता लोकांच्या हातात होती पण कंपनीवर डच सरकारची पूर्ण देखरेख व पाठबळ होते. त्यांना वाटेल त्या राष्ट्रांशी युद्ध अथवा तह करण्याचा, वाटेल त्या ठिकाणी वसाहती करण्याचा, किल्ले बांधण्याचा, पाडण्याचा अधिकार डच कंपनीला होता. कंपनीचा हिशोब तपासून त्या कंपनीकडून जकात घेण्याचा अधिकार डच सरकारला होता. याचा अर्थ सरकारची सत्ता व खाजगी सत्ता या दोन्ही तत्त्वांचा स्वीकार डच कंपनीला होता. इंग्रज कंपनी ब्रिटिशांच्या नंतर स्थापन झाली असली तरीही दोन्ही कंपनीत साम्य आहे; परंतु डच लोकांची पद्धत स्वीकारण्याइतकी इंग्लंडची स्थिती नव्हती. लिव्हँट कंपनीचे व्यापारी विशेष अनुभवी असून त्यांनी, पोर्तुगीज यांच्याशी दोन हात करून दक्षिणेकडील जलमार्गाने आपणही व्यापार करण्याचा उद्योग हाती घ्यावा. रिचर्ड स्टेपर व थॉमस स्मिथ हे दोन इंग्रज व्यापारी पहिल्यांदा लिव्हँट कंपनीचे प्रमुख होते. त्यांनी त्या कंपनीत मोठ्या प्रमाणावर नुकसान सोसले होते. थॉमस स्मिथ हाच पुढे ईस्ट इंडिया कंपनीचा गव्हर्नर झाला.

इ. स. १५९९ च्या एप्रिल महिन्यात प्रत्यक्ष कामाला सुरुवात झाली. कंपनीने पैसा जमा करून मिल्डन हॉल नावाच्या एका साहसी व्यक्तीला राणीच्या मार्फत हिंदुस्थानच्या मोगल बादशहा अकबराशी व्यापाराविषयी बोलणी करण्याकरिता हिंदुस्थानात पाठविले. त्याच्यावरोबर राणी एलिझाबेथने बादशहाला पत्र दिले होते. मिल्डन हॉल अकबर बादशहाला भेटून तीन वर्षांनी इंग्लंडला परतला. त्याने बादशहाचे वैभव, भारताची स्थिती याची माहिती दिली.

पहिली सभा :

२२ ते २४ सप्टेंबर १५९९ रोजी फाउंडर्स हॉलमध्ये पहिली सभा भरली. त्या सभेला ३० हजार पौंड वर्गणी जमा केली आणि कामाला सुरुवात केली. लंडन या शहरातील व्यापारी जहाजे खरेदी करण्याकरिता आले तेव्हा त्यांना इंग्रज व्यापाऱ्याने सांगितले आणि आमची जहाजे आम्हास पाहिजे, तुम्हास मिळणार नाहीत. त्यानंतर हिंदुस्थानाशी व्यापार करण्याची परवानगी त्या व्यापाऱ्यांना द्यावी. इतर कोणासही देऊ नये, असा ठराव त्यांनी केला आणि तो सरकारकडे पाठविला. त्यात त्यांनी १५ डायरेक्टर्स नेमून पुढील कार्यास सुरुवात केली. इ. स. १५९९ मध्ये लंडनमधील काही व्यापाऱ्यांनी सामूहिकरीत्या एक संघटना स्थापन केली. तिचे नाव होते साहसी लोकांची संस्था (मर्चंट्स ऑफ अॅडव्हेन्चर्स) या संस्थेमार्फत राणी एलिझाबेथ यांच्याकडे परवाना एक विनंती अर्ज दाखल करण्यात आला.[५]

दुसरी सभा :

२५ सप्टेंबर १५९९ रोजी लंडन शहरात फाउंडर्स हॉलमध्ये दुसरी सभा भरली. या सभेच्या अध्यक्षस्थानी लंडनचे मेअर सर स्टीफन सोम होते. रिचर्ड स्टेपर व थॉमस स्मिथ हे दोघे बैठकीत प्रमुख होते. याशिवाय खलाशी, शिपाई, प्रवासी इ. नामांकित व्यक्ती या बैठकीला उपस्थित होते. या बैठकीत पूर्वेकडील प्रदेश पाहणाऱ्यांपैकी लँकेस्टर, डेव्हिस ड्रेक स्मिथ, कॅव्हेन, मिडल्टन यांनी माहिती दिली की, आपणही मोठ्या प्रमाणावर व्यापार करावा. इतरांप्रमाणे व्यापारात प्रगती करावी. बाहेरचे लोक आपणास केवळ लुटारू समजतात, ते आपल्या देशासाठी किती लाजीरवाणे आहे असे सांगून सहानुभूती मिळवली.

पहिली सनद :

२६ सप्टेंबर १५९९ रोजी डायरेक्टर बोर्डाची सभा भरली. या सभेत कामकाजाचे स्वरूप निश्चित करण्यात आले. त्याबरोबर कामाची विभागणी दोन पद्धतीत करण्यात आली. प्रिव्हिकौन्सिल व राणी यांच्याकडून कंपनीचा अर्ज मंजूर करून घेण्याचे काम एकाने स्वीकारावे आणि दुसरे कंपनीच्या व्यापारासाठी जहाजे खरेदी करून व्यापाराची तयारी करणे. त्याचबरोबर धर्म संस्थांचा हुकूम बाजूला सारून दक्षिण आफ्रिकेच्या मार्गाने पोर्तुगाल सत्तेला शह देण्याचे काम पहिल्यांदा इंग्रजांनी केले. यापूर्वीही धर्म संस्थांचा हुकूम डचांनीही मोडला होता. व्यापारासाठी धर्म संस्थेचा आदेश पाळण्याची गरज नाही, असे कंपनीने आपल्या अर्जात स्पष्ट केले. व्यापारात धर्मसंस्था बाधा निर्माण करेल म्हणून इतर देशांच्या व्यापाराचे दाखले देण्यात आले होते.

१६ ऑक्टोबर १५९९ रोजी कंपनीच्या कमिटीने राणीची भेट घेतली. कंपनीच्या व्यापाराच्या उपक्रमाची माहिती त्यात देण्यात आली. तेव्हा व्यापारासाठी कंपनीला मंजुरी मिळवून देण्याचे अभिवचन दिले. त्यामुळे कंपनीच्या सदस्याला आनंद झाला आणि काही दिवसांनी कंपनीचा मसुदा प्रिव्हिकौन्सिल पुढे चर्चेसाठी ठेवल्यानंतर व्यापाऱ्यांना उत्तर मिळाला की राज्याच्या कार्यापुढे तुमच्या खाजगी कंपनीचे अजीबात महत्त्व नाही. कारण याच काळात स्पेन व इंग्लंड यांच्यातील तहाच्या वाटाघाटीच्या बोलणी सुरू होत्या. तुमच्या व्यापाराने अडचणीत आणखी भर पडेल, असे सांगण्यात आल्याने कंपनीच्या लोकांनी असे

Lecturer
Smt S.D. Sonar College

[illegible] की, मग आम्ही काय डच लोकांचे गुलाम व्हावे काय? तरीही प्रिव्हि कौन्सिलला [illegible] आली नाही. शेवटी आपणांस हवे तसे आपण राणीकडून मिळवून घेऊ, असे म्हणत [illegible] मंडळी निघून गेली.

कंपनीचा व्यापार हा स्पेन किंवा पोर्तुगाल यांच्या विरोधात नाही हे स्पष्ट करण्यासाठी ज्या भूप्रदेशावर व्यापार करावयाचा आहे तो भाग स्पेन किंवा पोर्तुगिजांच्या ताब्यात नाही हे सर्व कागदपत्रे पुरावे देऊन स्पष्ट करतात. कंपनीच्या सदस्यांना यश आले आणि कंपनीचा मार्ग मोकळा झाला. इ.स. १६०० मध्ये इंग्लंड व स्पेन यांच्यात तह झाला नाही व पुढे तो होण्याची शक्यतासुद्धा नव्हती. २३ सप्टेंबर १६०० रोजी कंपनीची वार्षिक सभा भरविण्यात आली. सभेत आतापर्यंतचा सर्व प्रवास चर्चेसाठी ठेवण्यात आला. शेवटी १५ श्रीमंत डायरेक्टर्स नेमून व्यापार करण्याचे निश्चित करण्यात आले. ६० हजार पौंडांमध्ये ४ जहाजे विकत घेण्यात आले. प्रवासात सोबत म्हणून आणखी ६० हजार पौंड रक्कमेसोबत कापड, [illegible] इत्यादि वस्तु विकण्यासाठी जहाजावर लादण्यात आल्या.

कंपनीच्या व्यापाराची तयारी झाली. कंपनीचा गव्हर्नर व सफरीचा कॅप्टन नेमण्यासाठी ३० ऑक्टोबर १६०० रोजी कंपनीची सभा बोलावण्यात आली. उपस्थितांपैकी २५ डायरेक्टर्सची व्यवस्थापक सभा म्हणून व्यवस्था करण्यात आली. यामधूनच ॲल्डरमन थॉमस स्मिथ यास कंपनीचा पहिला गव्हर्नर आणि लॅंकेस्टर यास सफरीचा पहिला कॅप्टन म्हणून नियुक्त करण्यात आले.[४] पहिल्या प्रवासात सदस्याने ४८० खलाशांपैकी ३६ हिशोब लिहिणाऱ्यांचा प्रत्येकी ५०० पौंडाचा जामीन घेण्यात आला. यांचे प्रत्येकी पगार १०० पौंड आणि स्वतःचा व्यापार करण्यासाठी २०० पौंड कर्ज मंजूर करण्यात आले. व्यापार करून [illegible] मायदेशी आल्यानंतर सर्व हिशोब [illegible] शेवटी नफा शेकडा २०० झाल्यास ५०० पौंड बक्षीस, शेकडा ३०० झाल्यास १००० पौंड बक्षीस आणि शेकडा ५०० झाल्यास २००० पौंड बक्षीस, असा ठराव करण्यात आला.

दि. ३१ डिसेंबर १६०० रोजी कंपनीच्या सनदेवर राणीने सही केली आणि ब्रिटिश ईस्ट इंडिया कंपनीची स्थापना झाली आणि कंपनीचा भारताबरोबर व्यापार करण्याचा मार्ग मोकळा झाला. भारताच्या मालाने इंग्लंडच्या मालाशी बाजारपेठेत स्पर्धा करू नये हे [illegible] व्यापाराचे धोरण होते.[५] कंपनी स्थापन झाली तेव्हा कंपनीत २१५ सभासद होते [illegible] अध्यक्ष अर्ल ऑफ कंबरलंड हा होता. पूर्वेकडील देशांशी व्यापार करणारी [illegible] व्यापाऱ्यांची कंपनी असून नावाप्रमाणे नावलौकिक वाढवावा, असे सूचित करण्यात आले. कंपनीला व्यापाराची पहिली सनद देण्यात आली. त्या [illegible] अटी [illegible] आल्या. त्या अटी खालीलप्रमाणे आहेत-

(१) कायदेशीर व्यापार करून देशाची भरभराट करावी. [illegible] देशाची अब्रू राखावी.

(२) कंपनीचे सर्व सदस्य, त्यांची वयात आलेली मुले, त्यांचे नोकर यांना १५ [illegible] पूर्वेकडील देशांशी व्यापार करण्याची परवानगी देण्यात येत आहे.

(३) मॅगेलनची सामुद्रधुनी व केप-ऑफ-गुडहोप यांच्या दरम्यान आशिया, आफ्रिका व अमेरिका या ठिकाणी पाहिजे त्या देशात बंदरातून मालाची ने-आण करण्यासाठी कंपनीच्या नावाने व्यापार चालवा.

(४) आशिया, आफ्रिका व अमेरिका या ठिकाणी व्यापारासाठी पाहिजे तितकी जमीन विकत घेण्याचा अधिकार देण्यात आला आणि किल्ले बांधण्याचाही अधिकार दिला.

(५) इंग्रजी कायद्यानुसार गुन्हेगारांना दंड किंवा शिक्षा देण्याचा अधिकार दिला.

(६) सनदेत दाखविलेल्या क्षेत्रात कंपनीशिवाय दुसऱ्या कोणी इंग्रजाने व्यापार केल्यास त्यास शिक्षा देण्यात येईल. याशिवाय राणीने कंपनीला काही सवलती दिल्या होत्या.

(१) पहिल्या ४ सफरीत कंपनीकडून जो माल बाहेर विकण्यासाठी घेऊन जाण्यात येईल त्यावर निर्यात जकात माफ केली. आयात जकातीचा भरणा करण्यासाठी ६ ते १२ महिन्यांची मुदत देण्यात आली.

(२) पहिल्या सफरीत तीन लाखापर्यंत चांदी किंवा सोन्याचे नाणे बाहेर देशात घेऊन जाण्यास हरकत नाही. पुढील सफरीत बाहेर नेलेले नाणे ६ महिन्याच्या आत देशात आणले पाहिजे. व्यापाराबरोबर राजाशी संधी परवानगी घेणे, सफरीत मुख्य कामगारांची कोणती कामे, त्यांची यादी, सरकारी शिक्क्याचे दफ्तर त्या देशात, राज्यात इंग्लंडच्या राजाचे सद्भावनेचे पत्र घेणे, अशी प्रमुख चार कामे व्यापाराबरोबर राणी एलिझाबेथ यांनी असेच एक पत्र पूर्वेकडील राजास देण्यात आले होते.

ईस्ट इंडिया कंपनीच्या माध्यमातून पूर्वेकडील देशांशी व्यापार करण्याची परवानगी मिळविली आणि व्यापारास सुरुवात झाली. व्यापार करण्यासाठी या कंपनीने आपल्या वखारी भारतात निर्माण केल्या. तकत, तराजू व तलवार या तीन तत्त्वांचा अवलंब करून भारतातील डच, पोर्तुगीज, फ्रेंच व्यापाऱ्यांशी स्पर्धा करीत ईस्ट इंडिया कंपनीने आपले वर्चस्व निर्माण केले. या कंपनीने व्यापाराबरोबरच राजकीय वर्चस्व निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला. १७५७ ते १८५७ या शंभर वर्षांच्या काळात संपूर्ण भारतावर कंपनीने आपले वर्चस्व निर्माण केले आणि या कंपनीने दूरगामी परिणाम आजही भारतात पहावयास मिळतात. याचे मूळ या कंपनीच्या स्थापनेत पहावयास मिळतात.

संदर्भ :

(१) माडीकर म. म. (मराठी अनु.), आधुनिक भारताचा इतिहास (१७०७ ते १८३३), के. सागर पब्लिकेशन्स, पुणे, प्रथमावृत्ती, २०११, पृ. ३४४.

(२) गर्गे स. मा. (संपा.), ब्रिटिश रियासत, खंड-१, ईस्ट इंडिया कंपनी (पूर्वार्ध इ. स. १७५७ पर्यंत), पॉप्युलर प्रकाशन, मुंबई, २०१२, पृ. २०५.

(३) उपरोक्त, पृ. २०६.

(४) सरदेसाई गो. स., हिंदुस्थानचा अर्वाचीन इतिहास, मुसलमानी रियासत, भाग-२, महादेव आणि कंपनी, पुणे, सप्टेंबर १९२८, पृ. ३६२.

(५) गर्गे स. मा. (संपा.), पूर्वोक्त, पृ. २११.

(६) माडीकर म. म. (मराठी अनु.), पूर्वोक्त, पृ. ३४५.

(७) गर्गे स. मा. (संपा.), पूर्वोक्त, पृ. २१८.

(८) जोशी अरुण, दीक्षित राजा, ठाकूर देसाई, नीलिमा, ब्रिटिश साम्राज्यवाद आणि भारत, प्रभारी कुलसचिव, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक, प्रथमावृत्ती ऑगस्ट २००१, पृ. ३.

(९) गर्गे स. मा. (संपा.), पूर्वोक्त, पृ. २१६.

Lecturer
Smt S.D. Sindal College
Latur

Scanned with OKEN Scanner